

Save the Children

RAPORTO KATARO REALIZIRIME
AKCIYAKE RODLJARIPA
TERNE RROMA ANDI AKCIYA

Save the Children si čekatuni lumiyaki biadhinali organizaciya pala čhave.

AMARI VIZIYA si lumiya andi savi sa e čhave éren peske čaćipen e džuvdipaske, arakhipaske, barjovipaske thaj participiripaske.

AMARI MISIYA si te oven vazdime e pozitivnikane phirda ando tretmano e čhavengo andi lumiya thaj te oven éerde realizaciye ando akanipasko thaj lunge vaxtesko averdipe ande lenge džuvdipa.

Marto 2014.

© Save the Children

Autoro: Save the Children International, Sarajevo

Čekatuno e timesko: Amir Bašić

Olsluke: Save the Children/E aktivistore ando prijekto LYRA- E terne roma ando aktivipe

Save the Children
Ljubljanska 16
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
+387 33 290 671
+387 33 290 675
info.nwbalkans@savethechildren.org
nwb.savethechildren.net

Godoja publikaciya si érdi ando pervazo e projektosko LYRA – Terne Rroma andi akciya, savaki realizaciya si dende dumesa katar o Ministeripe pala avrutne buća e Uniime Amerikake Themengo.

Sa ol pravora si zadržime. O glavno sadržajo akale publikacijaće šailpe te korisilpe taj vi te kopirilpe ani bikomercijalna svrha, ando obavezno navođipe palo izvor.

ISTARDIPE

XARNO VAĆARDIPE	4
ANGLUNO VAĆARDIPE	6
Konteksto	7
Lokalnikane khedina	8
SEBEPO THAJ RESARIN E RODLJARIPASKO	11
METODOLOGIYA	12
XARNO VAĆARDIPE E REZULTATENGO	13
Banja Luka	13
Bijeljina	15
Mostar	17
Sarajevo	20
Tuzla	22
PHANDLE ALAVA	25
Jekhethane arakhina	25
Resle buća	26
Sikle lekciye	27
Dureder zumavipa	27
Asarura e rodjaripasko	27
REKOMENDACIYE	28
DŽIPHERDIPE	29

XARNO VAČARDIPE

E Rroma si majbaro nacionalnikano minoriteto andi Bosna thaj Hercegovini kasko djindo si trujal 50.000 manuša. But lendar džuvdinen andi izolaciya peske pašutne forutnendar ande but phare šartia bizo savxtuni bući thaj poćinipa, sastipasko osiguripe, sikljovipe jal inkluziya ando themako džuvdipe e Bosna thaj Hercegovinako. But manuša lendar si juristikane bidikhle, jal naj xramosarde ande matikane lila e bijande manušengo thaj si lenge bidendo te ćeren peske realiziripe peske zakoneske garanirime ćaćipango.

O projekto LYRA - Leaders, Young Roma in Action (Terne Rroma andi akciya), saveske ćerel realizaciya o Save the Children si dende dumesa katar o katar o Ministeripe pala avrutne buća e Uniime Amerikake Themengo thaj si les resaripe te zurarćerel thaj vazdel e kapacitatura e terne rromane liderongo thaj aktivistengo ando regiono katar o zapadno Balkano, te šaj von te len produktivnikane akciya save so ka ćeren laćheder i themaki inkluziya, tiknjaren i diskriminaciya thaj barjaren o arakhipe e rromane populacijako po lokanikano, nacionalnikano thaj regionalnikano nivelu. O regionalnikano projekto ovela ćerdo ande 10 lokanikane khedina ande trin phuva katar o zapadno Balkano (Albaniya, BiH thaj Kosovo). E lokalnikane khedina save so si astarde andi Bosna thaj Hercegovina si Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tuzla thaj Bijeljina. Palo alusaripa e terne Rromengo ande sa e komune save so si vaćarde, si organizirime thaj lengo treningo, a palo godova si ćerdi po buhljaripe e grupengo e ternengo save so sas participantura ando projekto ande sa e khedina. Palo fundiripe e buhleder grupengo e ternengo, sas ćerdo starto (šird) e realizacijasa e jekhto aktivipasko, participativnikane akcijake rodljaripaske pala e problemura save si maškar e Rroma ande lenge khedina, savenge rezultatura ka oven funda pala avutne projektikane aktivipa andi Bosna thaj Hercegovina.

Godova raporto sikavel dikhipa e rezultatongo e lokalnikane rodljaripango save so sas ćerde ande pandž forura andi Bosna thaj Hercegovina thaj sas ćerde katar i grupa e 78 terne liderongi, a andi sako lokalnikani khedin si formirime thaj rodljaripasko timo savo so genjel 6 džene (savendar trin sas katar o rromano nacionalnikano minoriteto) thaj savo sas legautno e tereneske aktivipango, jal e terenesko rodljaripe. Andre andi sakoja grupa jekhethani si phandle alaveski tema e rodljaripaski thaj si jekh ćerdi i metodologiya thaj plano e bućako. O rodljaripa si ikalde ande kupatnja andi Banja Luka, Bijeljina, Mostar, Sarajevo thaj Tuzla ande save džuvdinen but Rroma, a godolestar savi si i tema ke varesave ćipote rodljarde si thaj e prezentura e institucijange thaj aver nacionalnikane grupe. Sa e rodljaripa si fundirime ke struktuirime pućljaripa. Rodljarde si pobuter katar e 280 manuša, majbut katar i rromani populaciya, ververikane poloske thaj phuripaske strukturingo.

E rodljaripnasa si zurardo so e Rroma majbut džuvdinen ande **phare ekonomikane šartura** thaj majbut lendar si bare finansiyake pharipanca. Majbut lendar naj len savxtuno thaj pokinipa, a si thaj but tikno o djindo e manušengo save so si savxtune bućasa. E familiya majbut ćeren bući po kalo, khedipasa sekundarnikane sirovine jal pale ke vulice. But baro djindo e Rromendar isi len **xarno digro e sikljovipasko**, but lendar isi len agordo numaj nekobor klasura fundavni škola, a majbut lendar na džana dureder e školasa palo agorkeripe e maškarutne školako thaj uzal gova so o cikno sikljovipe gindinen sar jekh kataro fundavne sebestora pala pharipe ando arakhipe e bućako. Ulavdo pharipe si thaj i situaciya e ćhajorengi saven na bićhalen andi škola godoleske so oven prandime jal i bući ki vulica, thaj uzal so si zurardo so e daja/dada save so gindinen so o sikljovipe na ćerel bare averipa maškar e muršane thaj džuvljane ćhave. But xari Rroma si len **informiripe pale peske ćaćipena** jal o instituciya save so len den dumo te oven godola ćaćipena realizirime, a **baro djindo**

lendar naj pendžarkerdo e terminosa thaj e toponca e diskriminacijake. E čhave thaj e terne Rroma but xari lena than ande aktivipa e sportikane thaj aver klubongo save so si paše dži lende, jal andi bući e školake sekciyangi.

Ando proceso e realiziripasko e rodjaripasko, grupa terne ćerde **kontaktura thaj lačhe relaciya** e dženenca katar e rromane khedina thaj instituciya save so ka oven lenge katar o baro ćari ando avutno bućiceripe. E inkluziyasa e rromane khedinako andi preparaciya e rodjaripasko thaj e ćerdipasa jekh lačheder atmosfera ando thavdipe e anketiripasko, e rodjarutne ande but čipote ćerde phurća te šaj te ovel bareder paćavipe savo e Roma majbut sikavde.

But terne rodjarutnenge godova sas thaj o **jekhto profesionalnikano angažmano** thaj godolestar von lele bare siklipe thaj džanipe save so ka aven lenge lačhe ando avutno personalnikano lačheder bućiceripe, jal pale ando proaktivako bućiceripe ando arakhipa činavdipe e čipotenge andi khedin savo so negativnikane dela zor ke lenge džuvdipa.

ANGLUNO VAČARDIPE

Ando starto e 2013 beršesko, Save the Children pala utar Zapadnikano Balkano (ando avutno teksto: Save the Children) vazdindja o projekto „Terne Rroma andi akciya“, pendžardo katar i englikani xarnjarin LYRA (*Leaders: Young Roma in Action*). Angleder si dikhlo o projekto te ovel dži agor e februarosko 2015 b., a lesko sahno resaripe si *barjovipe e kapacitetongo thaj e kompetenciyango e terne liderongo, manušengo save si Rroma thaj e aver grupe e džuvdutnengo, ande phuva katar o zapadno Balkano te šaj te oven zurarde pala bareder bućiceripe po lokalnikano, nacionalnikano thaj regionalnikano nivelo pala anglipe e themake inkluziyako, bidiskriminacijako thaj protektiva e Romengi*¹.

O regionalnikano projekto ovel realizirime ande deš lokalnikane khedipa andi Albaniya (Korca, Fieri thaj Pogradeci), Bosna thaj Hercegovina (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Bijeljina thaj Mostar) thaj ando Kosovo (Prizren thaj Djakovica). Šovardeš terne, Rroma thaj aver, katar gova khedina si direktikane labarutne e projektosko savo so si dromardo po zurardipe lenge phirnipango thaj kapacitetongo paši identifikacija e jekhethane faktorengo e ekskluziyako thaj e diskriminacijako savenca e Rroma ande godola phuva khoven pumen, a palo gova thaj ćeren čačipaske ćerde thaj andi praktika realnikane akcijake planura bašo arakhipe činavdipe e pharipango e dromesa savo anel šajdipe te ovel maškarmutno leipe thaj deipe thaj ćeripe drkhalipe, thaj jekhethani e organizacijanca katar e biradžikane organizacija thaj ćeripe phandlo alav.

E projekto isi trin specifikane resaripa:

- te oven zuraledere terneliderura, ando pervazo e zuraldipasko e kapacitetosko thaj regionalnikano drakhalipe ando zurardipe e pućipasko e diskriminacijako thaj e themake ekskluziyako save si bare džanlipastar e Rromenge andi sahani regiya thaj phandle alavesko bičhaldipa;
- te ovel dendo šajdipe e terne lideronge katar o rodljaripe ande khedina te zuraren gova si klidarde pućipa ande gova khedina te šaj te ovel tiknjardi i dirkiminacija mamuj e Rroma thaj pe funda e faktongi te ovel ćerdi intervencija andi resarin e pozitivnikane labaripasko;
- te ovel dendo šajipe e terne rromane lideronge te ovel ašundo lengo glaso thaj te ovel lelo po dikhipe sa godova kana oven ande e komunake, kantonalnikane thaj e nacionalnikane politike thaj e akcijake planura pala činavipe e themake ekskluziyako thaj e diskriminacijako mamuj e Rroma ando Balkano.

Andi Bosna thaj Hercegovina, o proceso pala alusaripe e terne rromane liderengo sas ćerdo ke bešina e lokalnikane partneronca, organizacijanca katar e biradžikane organizacije thaj e potencijalnikane labarutnenca ande pandž alusarde khedina² save so sas informirime pala LYRA projekto. Palo godova, ikaldo si konkurso paše terne rromane liderura saveske sas ćerdi distribucija ke mediye, BRO drakhalin, thaj si bičhaldio thaj ke adrese sa e maškarutne školengo ande alusarde reonura. Ando proceso si moljarde e aplikacije, dikhleso baro djindo e aplikantengo naj lače kriteriumenca e agorde fundavne školas thaj uzal gova so si phureder katar o 18 berš. Save the Children anda činavipe te ćerel averdipe thaj denda peske obligacija so ka vazdel mehamizmo e dende dumesko savo so e ternenge ka anel šajdipe te agorćeren i fundavni škola dži agor e projektosko. Ando agor si formirime 5 grupe e ternenge, sako grupa sas la trin terne manuša katar i rromani populacija savenge daja/dada sas pendžarde e LYRA projektosa

¹ Termino „Roma“ ando akava raporto si phandlo e manušenca sa e romane grupengo: Rroma, Aškalije, Egipćanura thaj aver.

² Andi Bosna thaj Hercegovina alusarde si e majbare urbanikane reonura buhleder e phuvako savende džuvdinen e Rroma.

thaj save dende razipe te len than lenge čhavengo, savesa džipherde ćerda osiguripe so e terne ka aven ando projekto ande avutne duj berš.

Palo alusaripe e kandidatengo, o projekto si fokusirimo pe treningo e ternengo te ovel len džanipe pali realizacija e rodljaripango savenge rezultatura ka oven funda pala dureder formuliripe e prioritetengo thaj e zuradipasko e akcijake planongo pala anipe solucija e pharipange olenge khedinengo. Ando julo 2013 berš, e terne liderura katar BiH avile ando jekh than e kolegonca katar i Albaniya thaj Kosova po jekhethano treningo andi Albaniya kote so sas dendi sama savi so si ćerdi ki edukacija e terne liderongi katar i ranik e participativnikane akcijako rodljaripe. Palo iranipe, e terne liderura majanglal ćerde bući pala formiripe e buhleder grupengo terne manuša katar lenge khedina save so aktivnikane ka oven angažirime ando projekto thaj ka len than ando rodljaripe. Formirime si buhleder grupe e ternenge (18 andi Banja Luka, 14 andi Bijeljina, 16 ando Mostar, 14 ando Sarajevo thaj 16 andi Tuzla) thaj von sas len majanglal edukacija katar i ranik e participativnikane akcijake rodljaripasko savo so ćerde e terne rromane liderura save so nakhle o treningo andi Albaniya, a pala gova von kerde starto e konkretikane aktivpanca pali organizacija e participativnikane akcijake rodljaripasa ande lenge khedina.

Katar sa 78 terne save so sas andi buhleder LYRA grupa, palo nivelo sakone forosko formirime si thaj rodljaripaske timura saven sas obligacija te ćeren terenesko kotor e rodljaripasko, a e aver džene dende administracijako dedno dumo po rodljaripe (ćeripe xramosaripe e bešinengo e ternengo, ažuriripe e facebook rigengo katar LYRA projekto, dendo dumo po bućićeripe e evidentengo thaj aver)

E ničale bešina e dženenge pala LYRA grupa ande 5 khedina si ćerde e resaripasa te oven ćerde rodljaripa, a e bešipa thaj e rotame mesalja si organirime thaj e rromane khedinenca ando resaripe te oven lele trubutne informaciye paše aktuelnikane pharipa save so dikhel i rromani populacija ande resutne lokalnikane khedina.

Ćerdi si thaj jekhethani bući e biradžikane organizacijenca ande khedina save so dende dendo dumo ke ofisoske thana, kompjuterura thaj aver.

Konteksto

Ande post-konfliktenge thema thaj themende savende i demokracija si ando barjovipe, sar so si i Bosna thaj Hercegovina, i **diskriminacija** thaj i **themutni ekskluzija** varesave grupengo si seriozno problemo. Sar so vaćaren e palune raportura paši situacija e manušikane čačipango savi so ikalda o Amnesty International (maj 2013.) ulavde si ćerdi i diskriminacija mamuj e minoritetura, sar so si e čhave e pharipanca, našle manušenca, isthanarde manušenca, manuša save si katar e etnikane minoritetura ande lenge thana savende džuvdinen thaj Rroma, thaj savi si majbari katar e 17 nacionalnikane minoritetura andi BiH³. Majbut godoleske so si ćerde lače buća katar o biradžikano sektoro thaj e internacionalnikane rodipa save so si čhivde angli Bosna thaj Hercegovina po lako drom te ovel dženi andi Europaki Unija, terminirime anglipe isi čače, numaj vov naj baro.

O Zakono paša bidendipe te ovel diskriminacija si lelo po nivelo e themako ando augusto 2009 berš e resarinaso te ovel dendo lačo pervazo paše forutne thaj administrativnikane normativura savenca ka ovel ćerdo osiguripe e arakhipaske katar i diskriminacija. Numaj, andi praktika o problemo sikavela o fakto so e radža andi BiH lena zakonura bizo anglederutno dikhipa e finansiyenge implikacijenge

³ But si phare te ovel terminirime o djindo e Rromengo ani Bosna thaj Hercegovina. Ando xramovića e populacijako ani Bosna thaj Hercegovina ando 1991 b. 8,864 manuša vaćarde so si Roma. Ando specijalnikano raportro e Institucijengo ombudsmaneske paše manušikane čačipena ki NiH katar o decembro 2013 ovela vakerdo so isi ani Bosna thaj Hercegovina 50,000 Rroma.

jal pale pala čhani sar von ka oven érde. E forutne thaj dureder naj len informaciye paše mjere e arakhipaske thaj e mehanizmura save so si lenge dende andi čipota kana si diskriminirime. I instituciya e ombudsmaneski paše manuškane čačipena andi Bosna thaj Hercegovina anela phandlo alav so si trubutno te écerel napi te šaj e forutne te džanen e isipasa thaj e saikeripasa godole Zakonesa, a ando pesko paluno beršesko raporto o Helsinkesko komiteto paše manuškane čačipena anela phandlo alav so vov naj realizirime thaj so e prezententura e lokalnikane radžengo but xari ja pale nisar nane pendžarde godole Zakonesa. O alternativnikano raporto pala realiziripe e Konvenciyako paše čačipena e čhavengo andi Bosna thaj Hercegovina, savi so kerde e biradžikane organizaciye, vačarel so si komplikuime procedure thaj von majbut éceren asari ke manuša te na roden peske čačipena save so si garantirime e Zakonesa so na dela te ovel écerdi diskriminaciya.

Majbaro pharipe si i kompleksnikani struktura e phuvaki. Aver komune, kantonura thaj entitetura isi len aver prioritetura, thaj adžukhar thaj palo pučipe e Rromengo. E akciyake planura pala činavipe e pučipango e rromane populacijake isi thaj ando buteder komune thaj kantonura, sar thaj ando themako nivelo, numaj len na del dumo thaj e bare finansiyake budžeteske ulavdipa.

Thaj i anglederutni kišli, Bosna thaj Hercegovina si akanak džipherde kinan e globalnikane ekonomikane krizasa. O bibučarnipe e ternengo si trujal o 50%, o čorolipa si ando barjovipe thaj sa pobaro gendo si godolengo savenge trubul socijalnikano dendo dumo. O ulavdipe e minoritetenge si tikneder andi relaciya kana dikhas e aver kategoriye e populacijaki, sar so si marutne, civilnikane viktimura katar o maripe, maripaske invalidura thaj av. O procentipe si so majbaro kotor e bruto nacionalnikane dende lovengo si dendo ki putardi administraciya thaj e pokinipa e bučarnengo ando akava sektoro. Dži akana naj lele bareder phirda te šaj te oven arakhle e soluciye, a e entitetura džana thaj dureder e leipasa kreditura katar e komercijalnikane banke, Maškarthemutno monetarnikano fondo, prekal aukciye e trezoreske xramovipango, thaj av. te šaj te éceren serviso ke akanutne biirame love save si lele katar kredito, pokinipe e budžeteske labarutnengo thaj e socijalnikane deipa.

O nanipe e dende evidentongo si džipherdo pharipe andi Bosna thaj Hercegovina andi savi thaj dureder ovena lele e evidentura katar o xramovipe e džuvdutnengo katar o 1991b. (*rezultatura e xramovipaske si ikalde ando oktobro 2013. thaj ka oven ikalde ande avutne duj berša*). Naj statistikane evidentura, analize, procedure thaj normativura save so si fundirime ke profesionalnikane principura, thaj godolestar si but phare te ovel piktura e čačutne xaleske e čačipango e Rromengo save so si andi Bosna thaj Hercegovina.

Lokalnikane khedina:

Sar so vačarel o xramovipe katar o 1991 b. o djindo e Rromengo ando BiH sas 8.864. Rroma save so vačarde so si godova etnikumo. Numaj thaj akava djindo na sikavela o realnikano sikavdipe kana sas o vaxt godole xramovipasko e forutnen sas len šajipe te vačaren so si Jugoslavija thaj kaj naj terminirime nacioanlnikane. Godolese sas pharo te ovel kerdo o čačikano djindo e simengo- manušengo save so sas katar o rromano nacionalnipe. Ando specijalnikano raporto e Institiciyako ombudsman pala manuškane čačipena andi BiH kataro decembro 2013 b., ovela vačardo o procentipe so andi Bosna thaj Hercegovina dživdinen 50,000 Rroma.

Akhe but berš aktivnikano si thaj o rromano biradžikano sektoro andi BiH thaj si registririme 44 rromane biradžikane organizaciye save so dikhen peske keripasa bući te den dumo ko lačheder pačavipe e čačipango e Rromengo sar thaj o phagerdipe e negativnikane pikturake akale populacijake.

E rodljarutne ando pervazo e LYRA projektosko so sas kerdo ande pandž lokalnikane khedipa andi Bosna thaj hercegovina save si thaj majbut thanarde manušenca andi phuv thaj thana savende isi majbaro djindo e forutnengo save so si katar i rromani populaciya.

Banja Luka (trujal 200,000 džuvdutne⁴)

Andi Banja Luka sar so del e evidentura o khedipe e Rromengo „Veseli brijeg“ dži 1991 b. džuvdinde maškar 2.000 thaj 3.000 Rroma, save so džuvdinde ande kupatnja: Veseli brijeg, Gornji Šeher, Budžak thaj Mejdan. Ando godova periodo, majxari po jekh dženo e kheripnasko sas ki but sar savxtuno bučarno, 90% e čhavendar džanas ki škola, a paše sa e familiye sas len adekvatikano dživdipasko thanardipe. Ando angomaripasko periodo e Rroma sas pendžarde sar socijalnikani kišli kategoriya, a i relaciya e themaki sas but proaktivnikani kori Rromani populaciya.

Avdive andi Banja Luka savaxteske džuvdinen trujal 200 Roma.

Thaj uzal godova so i Banja Luka na sas direktikane khuvdi e maripasa so sas ando 90-to berša, kodo foro hačarda but palpalunipa ando demografikano thaj ekonomikano dikhipe. Isi procentipe so 98% e Rromendar mukhle godova foro, a lengo isipe si phagerdo. Majbut Rroma andi Banja Luka akana džuvdinen andi kupatni „Veseli brijeg“, a beršenca majbaro pharipe lenge si i biagordi infrastruktura.

Bijeljina (trujal 115,000 džuvdutne)

Andi Bijeljina dži o maripe dživdinenas 7.000 Rroma. E Rromane kupatnja andi kodo foro anglo maripe sas, infrastrukturasa, majšukar kupatnja andi Bosna thaj Hercegovina. Sakoja rć familiya sas la po jekh manuš savo so sas bučasa avrial e phuvatar, majbut andi Germaniya (http://gfbv.ba/index.php/Romi_BiH.html). Avdive andi Bijeljina džuvdinen 270 familiye save si katar i rromani populaciya thaj si thanarde ande trin khedina (Čopor, Divlji Zapad thaj Tornbak).

I ekonomikani situaciya andi Bijeljina si but phari, sar thaj ande aver thana thaj isi but manuša save so na čeren bući. Kana vačaras paše Rroma, von džuvdinen ando majbaro čorolipe. Andi komuna Bijeljina isi duj Rroma save čeren bući, a avere Rromenge o xango e leipaske love si o khedipe e purane sastrunesko, bikinipe roba ke kurke thaj av. Godoleske so isi phari situaciya thaj bibučarnipe, e Rroma katar i Bijeljina džan avrial e phuvatar te šaj te arakhen parvaripe pe familiyenge. Sa ko sa 105 čhave katar o I dži IV klaso katar i fundavni škola si xramome ando 2013/2014 b., a o procenipe si so sade 10% lendar agoren i fundavni škola.

Mostar (trujal 113,000 džuvdutne)

Ko reono e forosko Mostar sar so vačaren e procenipa džuvdinen trujal 500 Rroma. E thana e bešipaske e Rromenge si ande kupatnja Južni logor, Karašerbeš, Novo naselje thaj Bišća Polje. Godole gendostar 150 Rroma avile katar Kosova thaj len isi statuso sar našle manuša (http://gfbv.ba/index.php/Romi_BiH.html). Sar so si i čipota ando Sarajevo, kana si i turistikani sezona avel dži bareder djindo e Rromengo save so ando godova periodo aven thaj *mangen peske Devleske*. Katar o 2006 berš, e radža e Mostareske, dende dumesa katar e maškar themutne organizaciye, ciden e aktivipanca save so čeren te anen lačheder kheripnaski situaciya e Rromengi. Andi jekhtho faza e projektoski kerde si khera paše 18 rromane familiye, a e labarutne si alusarde katar o dikhipe e resle aplikacijengo ko ikaldo putardo konkurso savo so kerdas o Ministaripe paše manuškane čačipena thaj našle manuša ki Bosna thaj Hercegovina (ando vaxt/vrama kana si kerdo o rodljaripe, sa e khera panda na sas dende e rromane familiyenge. E rodljarutne ikljonas butvar ko tereno ando Nevo naselje thaj sa lendar gole thaneste than arakhle 12 familiye). E rodljaripasa si asarde e kupatnja Karašerbeš thaj Novo naselje džuvdinen 24

⁴ Djindo e xramome manušengo katar oktobro 2013 b.

rromane familiye, a ando Nevo naselje 12 rromane familiye. Si lače te ovel vačardo so e rodljaripasa si alusarde e kupatnja ande save džuvdinen majbut domicilnikane (bešarde) rromane familiye. Sikavdo si pharipe so naj čhinavde e isipaske-juristikane relacije kana si lengo bešipe ko pučipe. Len naj phuv savate ka čeren peske khera thaj godolesa naj len nisave čačipena.

Sarajevo (trujal 300,000 džuvdutne)

Pe regiono e Forosko Sarajevo isi nekobor kupatnja ande save džuvdinen thaj baro djindo e rromane familijengo save so si ando majbaro čororipa thaj ande phare ekonomikane šartura. Anglo maripe o djindo e manušengo save so sas katar i rromani populaciya sas paše 3,000 manuša, a e neve evidentura naj pendžarde. O procjenipe si so o djindo e Rromengo saven isi than bešipnasko tikneder, numaj si bareder o djindo e Rromengo save aven ando Sarajevo katar aver thana e BiH-ko thaj save džuvdinen ando Sarajevo kana si i turistikani sezona, thaj godova majbut pala *mangipe* e *Devleske* (http://gfbv.ba/index.php/Romi_BiH.html). Ke vulice e forosko si baro djindo e Rromengo save so mängen peske Devleske, thoven e džamura e autongo thaj kheden purano sastrun. Baro djindoe čhavengo mukhen i škola, a bareder gedno lendar naj xramosarde ande matikane lila e bijande čhavengo, juristikane si bidikhle thaj si ikalde katar procedura savi anel sikljovipa, sastipasko osiguripe thaj sistemo e socijalno arakhipasko. O rodljaripe si kerdo ande thana Gorica, Aneks, Mojnilo, Crna rupa, Nedžarići thaj Mala Aleja.

Tuzla (trujal 120,000 džuvdutne)

Majbari koncentraciya e rromane kupatnjengo andi Bosna thaj Hercegovina arakhljol ko regiono e tuzlake komunako. O procjenipe si so o djindo e Rromengo ando kodo regiono nakhel 5.000. Godole thaneste avel thaj o majbaro djindoe Romengo- save iranen pes katar i Germaniya, save so anglo maripe džuvdinde ande thana e Republika Srpskake (http://gfbv.ba/index.php/Romi_BiH.html). O džuvdipasko standardo e manušengo save džuvdinen ando regiono e Tuzlako, sar thaj ande aver thana e themake, si sa bilačheder thaj vov avel sar palpalunipa katar o maripe savo sas thaj e ekonomiyaki kriza. Sa si bareder o djindoe manušengo save na čeren bući thaj godova majbut e terne manuša, a e procentikane lovenge pokinipa e manušenge save čeren bući si but ciknete šaj te učaren sa e džuvdipaske trubutnipa.

E Roma majbut isi len pharipa e čororipastar, a e rromane familiye majbut džuvdinen katar o khedipe e sekundarnikane sirovinengo thaj e bikinipastar roba ki vulica. O djindo e rromane čhavengo save so džan ki škola si but tikno, a tikno si thaj o gendo čhavengo save so džan ande angloškolake institucije. Poxari katar o 2% e lokalno Rromengo isi len bući savi si sigurno, a numaj 15% e rromane čhavengo džan dži agor ke fundavne škole. E čhave majbut naj xramosarde ande matikane lila e bijande čhavengi. Ande kupatnja Mosnik, Krojčica thaj Kiseljak, thana savende si kerdo rodljaripe, džuvdinen trujal 140 rromane familiye savende isi trujal 700 džuvdutne, savendar 230 si čhave katar o 0-18 berš.

SEBEPO THAJ RESARIN E RODLJARIPASKO

Fundavno fokuso e terne liderengo save so si ando LYRA projekto ko starto sas te ovel dikhlo o pharipe savo so dukhal e Rromen ande alusarde lokalnikane khedina. Godole sebestar, ke sa e pandž lokalnikane lokaciye e terne liderura kerde preparacijaki komunikacija e manušenca save džuvdinen ande thana save so si astarde e rodljaripasa thaj save dikhen e fokusura e manušenge save so si katar rromani populaciya. E resaripa e preparacijake komunikacijake sas te oven leljarde informaciye paše aktuelnikane pharipena savenca von khoven pes, thaj e potencijalnikane pučljarde te oven ko vaxt informisarde pala projekto thaj avinde rodljaripa. Andi Bosna thaj Hercegovina rodljaripa ando Sarajevo, Banja Luka, Tizla, Mostar thaj Bijeljina thaj godova so sas arakhlo ka ovel planirime paše avinde intervenciye. Uzal godova, o resaripe akale projektikane aktivipasko sas thaj e ternenge te del šajipe te džanen te rodljaren, čeren analiza thaj čerdipe bući ke evidentura.

Godoleske so naj čačikane evidentura thaj analiza e situacijako, e rodljaripa ande khedipa kerde osiguripe e aktivipa e terne liderongo dži agor e proektosko te oven fokusirime ke pharipa godolenge savenge si khedime e evidentura thaj te sikaven so si čače kodola pharipa ande thana thaj direktikane te čeren asari ke džuvdipa e bare djindoske e Rromengo.

METODOLOGIYA

Ko starto e realizacijako e LYRA projektosko alusarde si terne liderura ande pandž lokalnikane khedina andi Bosna thaj Hercegovina, a andi saki grupa sas thaj trin manuša save si katar rromani populaciya. Ando maškar e beršesko, jekhethane e terne liderurenca katar i Albaniya thaj Kosovo, than lele ke treningura save so kerde aktivaciya ko keripe buhleder grupe ande peske khedina. Ando agor si alusarde ekipe pala rodljaripe katar o 6 terne manuša (trin katar i rromani populaciya thaj trin katar na-rromani populaciya) saven sas averikane profilura, džikaj e aver džene katar e buhleder grupe sas len aver obligaciya. Andi sakoja grupa pala rodljaripe sas thaj džene save so na sas len treningo angleder vašo korkoro keripe bući godole aktivipasko, thaj lenge sas kerdo thaj ulavdo treningo.

Fokuso e treningosko sas ke ulavde rodljaripasko proceduripe pendžardo sar **participativnikano akciyako rodljaripe** jal **PAR** (*xarno anav katar eng. Participatory Action Research*). PAR si resipe savo so dikhel direktikano leipe than e khedinako savi si subjekto e rodljaripasko. Karakteristika godole rodljaripaske resipasko si:

- fokuso ko rodljaripe saveski resarin si te anel šajipe ko keripe bući (*e participantura kheden thaj čeren bući e evidentonca, a ki funda godoleski anen deciziya sar ka ovel čerdi i bući dureder*);
- i sama ovel dromardi ki relaciya maškar godova so čerel o rodljaripe thaj godova so si subjekto e rodljaripasko: so si aver katar e aver procedure thaj metodlogiye, kodola so si subjekto e rodljaripasko ando PAR proceduripe von si sar *partnerura* saven isi zur te den pesko asari ko terminiripe e rodljaripasko, khedipasko e evidentengo, thaj av. (*anglo terminiripe e temengo katar lenge rodljaripa, e terne liderura kerde konsultaciya e dženenca katar i rromani khedin*);
- o proceso čeren e džene e grupake saven isi interesu so si phandlo e pučipaske subjektosko ando rodljaripe;
- jekhethano bućiceripe si klido sakone fazako ando proceso, phandindo athe thaj i diskusiya thaj jekhethani bući;
- rezultato e rodljaripasko si i konkretikani akciya, anglipe jal lačederipe so si ando phandipe e pučipasa savo so subjekto e rodljaripasko.

E terne manuša save so alusarde i lista e pučipaski savenge sas čerdo alav (lafi) oficijalnikane thaj tikneder formalnikane bešina thaj rotame mezalja e manušenca save so džuvdinen ande rromane thaj naše manušenge kupatnja, e prezententonca ke autorizirime instituciye thaj e biradžikane organizaciye. Andi sakoja khedin palo godova si ikerde thaj duj preparacijake bešina savende e džene katar e buhleder LYRA grupe jekhethane ande agorutno resipe godoleske so trubul te ovel tema ko lengo rodljaripe. Thaj sas panda vačardo paše sa e elementura e rodljaripaske, kerde si e pučipaske liste thaj si ando phandlo alav so trubul te ovel kerdo ulavdo treningo paše tehniko paše rodljarutne andi Tuzla, Banja Luka thaj Mostar. Ando agor, e terne liderura save lele than ando projekto kerde terminiripe peske rodljaripango sar so si ando teksto so avel:

Banja Luka: Identifikaciya e klidarde pharipango e rromane khedinako andi Banja Luka

Bijeljina: Sar te ačhoven (džan dureder) e čhave thaj e terne katar rromani populaciya ando sikljovipasko sistemo

Mostar: Keripe socijalnikani karta e majčorore rromane kupatnjengo Karašerbeš thaj Novo Naselje

Sarajevo: Socijalno inkluziya e terne Rromenge

Tuzla: Rodljaripa e diskriminacijako e rromane populacijako katar e ranika: informiripe, migraciya, arakhipe bući thaj sastipe

AGORUTNO REZULTATO

Ando godova čekatnipe si sikavde sa e klidarde arakhina ando sako akciyako rodjaripe save so sas kerde ande vačarde khedina.

BANJA LUKA

Anav e rodjaripasko: „Identifikacija e klidarde pharipango e rromane khedinao andi Banja Luka“

Periodo: Rodjaripe si kerdo ando periodo septembar-novembar 2013. berš

Angluno alav: Grupa terne liderura save so kerde bući ko rodjaripe andi preparaciya ande phandlo alav so naj čačikane evidentura thaj analize e situacijako e Rromengi andi Banja Luka save so ka den dikhipa ke konkretikane pharipa save isi e rromane populaciya. Godoleske ande soluciya so i resarin e rodjaripaski si **zuradipe e klidarde problemongo** majbut ki rromani populaciya, numaj thaj aver džuvdutne ke rromane kupatnja andi Banja Luka, Veseli Brijeg.

Resipe: O rodjaripe si kerdo ke trin faze, sava si kerdo osiguripe e participipasko sa e džuvdutnengo katar Veseli Brijeg:

- I faza: prepraciya bešipe e džuvdutnenca saveste si pučle te sikaven pesko gindipe paši situaciya andi kupatni thaj e pharipa save so von gindinen so si majphare. Palo bešipe si terminirimi i tema thaj o resipe e rodjaripasko, thaj si čerdi i metodologiya.
- II faza: realizaciya e rodjaripaski thaj labaripe e kerde pučljarne listongo te šaj te oven kerde e strukturime intervjuia e Rromenca. Trin ekipe save sas po duj džene kerde intervju e 39 pučle manušenca, save aven katar 15 familiye.
- III faza: intervjuia e prezententonca katar e aver grupe save so džuvdinen andi kupatni thaj savako resipe sas te ovel len jekh bareder piktura e pharipango save isi len. Kerde si 23 intervjuia katar e 13 familiye, a labarde si pučipa e Rromenge savengo fokuso sas ko lengo gindipe paši diskriminaciya e Rromengi thaj e klidarde pharipa andi khedin.

Arakhina: E rezultatura e rodjaripske si sikavde katar e pandž tematikane kotora: generalnikane evidentura, sikljovipe, arakhipe bući, diskriminaciya thaj identifikaciya e klidarde problemengo.

Generalnikane evidentura: Sa si pučljarde 62 džene, 30 murša thaj 32 džuvlja katar e diferentikane berša (katar 14 dži 60).

Sikljovipe: Katar 39 pučle manuša katar rromani populaciya, lendar 12 na djele ki škola.

Sikljovipaski struktura e pučle manušengi katar i rromani populaciya

Digro e sikljovipasko	M	DŽ	Sa o djindo e pučle manušengo
na djele ki škola	3	9	12
FŠ	4	2	6
Oss	1	6	7
Sss	5	7	12
Apsolvento	1	0	1
Vss	1	0	1
Sa	15	24	39

E evidentura e sikljovipaske sikaven so but xari Rroma džan dureder e školasa pali maškarutni škola, a baro gendo lendar si thaj kodola save so mukhen i škola ko maškar e fundavne školako jal pali agordi fundavni škola.

Arakhipe bući: Katar sa e 36 pherde beršenge pučle manuša katar i rromani populaciya, sade trin si manuša save ćeren bući savendar jekh si bućasa avral e phuvatar. Von 25 si len statuso sar manuša saven isi evidento sar bibučarne ando Zavodo pala bućiceripe savo so dži akana arakhlja bući paše 4 pučle manuša (*save so naj thaj dureder ki bući*). Buteder e pučle manušendar isi len phirnikane thaj tehnikane profesije (keravipasko phirnipe, restorantesko phirnipe, moljako kerutno, električaro, tehnolog, kheripnasko tehničaro thaj av.).

Diskriminaciya: Majinteresno evidentura save si ande katar o rodljaripa e regionestar Banja Luka si ki relaciya e gindipasa save isi e manušen paši diskriminaciya mamuj e Rroma. Godova pučipe sas dendo thaj e manušenge save so naj katar i rromani populaciya.

Digro e diskriminacijako mamuj e Rroma			
Populaciya	Diskriminaciya isi	Diskriminaciya naj	Sa djindo e pučlengo
Rromani populaciya	5	34	39
Na-rromani populaciya	11	12	23
Sa	16	46	62

Baro djindo e pučle Rromengo gindinel so naj viktimura e diskriminacijake, a baro gendo manuša katar i na-rromani populaciya savi so sas astardi e rodljaripasa gindinel so diskriminaciya isi. E rodljarutne dikhle so isi baro djindo e Rromengo so na džanle te ćeren definiciya e terminoske diskriminaciya, a but lendar ačhile ko pesko jekhto ansvero/ džovapi thaj palo sikavdipe so si godova diskriminaciya.

Klidarde problemura andi khedin: Se e pučlengo sas dendo te vaćaren savo te si pharipe andi lengi khedin savo so von gindinen sar prioriteto pala anglipe e džuvdipasko e dživdutnengo andi kupatni:

- but manuša e pučlendar vaćarde so o konkretikano problemo si phandlo e biagorde infrastukturasa andi lengi khedin (32 pučle manuša vaćarde so naj asfalto ke droma sar klidardo pharipe, 19 lendar gindinen so naj elektrika ande kupatnja thaj 13 vaćarde so naj ćerdo kanalizacijako sistemo);
- o bišajdipe e ternengo te arakhen bući si klidardo pharipe andi khedin paše 18 pučle manuša (lendar 17 si katar rromani populaciya), a 9 lendar vaćarde i phari finansiyaki situaciya;
- 10 e pučle manušendar gindinen so klidardo pharipe si o nepotizmo maškar e rromane khedipena;
- sade duj pučle manuša gindinen so i diskriminaciya si lengo majbaro pharipe.

Dureder zumavipa: E dureder zumavipa savenca e rodljarutne sas len pharipe sas o biinteresipe e pučle manušengo baše sa pučle pućipa. Denas anverura/džovapura ke sa e pućipa so sas phandle e sikljovipasa thaj e bućarnipasa, numaj ande kodola ranika na sas khedime sa e evidentura.

Rekomendaciya thaj planura: Katar i funda e lele evidenturengi, o rodljarutno timo zurardas nekobor pućipa save so gindinen so si but bare džanlipastar paše avutne aktivipa:

- Si rekomendaciya pale te oven rodljarde e sebebura soske e rroma ando baro gendo na džana ki škola ja pale mukhen i škola kana si andi fundavni škola jal palo agordipe e fundavne školako, thaj e sebebura soske kodola so agorćeren o maškarutno sikljovipe na džan dureder peske školasa;
- Sar so sikaven e rezultatura ke pućipa save so si dende paši diskriminaciya, phandlo alav si so si trubutno džipherdo rodljaripe paši percepciya e diskriminacijako katar i rig e pučle manušengi;
- Numaj jekh katar e pučle manuša gindinel so o bibučarnipe e ternengo si majbaro pharipe e khedinako, numaj vov naj manuš savo avel katar i rromani populaciya. Godoleske ovel dendi rekomendaciya te ovel kerdo dureder rodljaripe savo so ka del džovapi ko pućipe soske e Rroma phareder arakhen i bući kana isi diskriminaciya jal ekonomikani kriza savi so ćerel asari ko džuvdipe sa e džuvdutnengo andi Bosna thaj Hercegovina;
- Jekhutno savorengo pharipe sableske kerde identifikaciya sa e džuvdutne katar i kupatni Veseli

Brijeg si i infrastruktura, dende akcentosa ko najipe asfalto ke droma thaj elektrika so si baro pharipa thaj godova majbut e čhavenge save so aven phirindo dži i škola. I LYRA grupa andi Banja Luka čerel planirime aktivipa te šaj te ovel činavdo godova pharipe.

BIJELJINA

Anav e rodljaripasko: „Ačhovipe e čhavengo thaj e ternengo katar i rromani populaciya ando sikljovipasko sistemo“

Periodo: O rodljaripe si kerdo ando periodo septembar - novembar 2013 berš

Angluno alav: E džene katar LYRA grupa andi Bijeljina ikerde konsultativnikane bešina savende sas vačardo paše šajutne teme e rodljaripaske, savendar iklilo o phandlo alav so but e pharipandar savenca khuvel pes i rromani populaciya katar o regiono e Bijeljina-ko aven sar palpalunipa e bikvaliteteske jal o najipe e sikljovipasko. Kodo ulavde si maškar e čhaja, save so mukhen i škola dži kana si andi fundavni škola. Godoleske si andi deciziya o rodljaripe detalnikane te pučljarel kodoja čipota.

Resipe: O rosljaripe si kerdo palo principio e terenikane anketikane rodljaripasko kana si labardi pučipaski lista. Labarde si duj pičipaske liste: jekh si e dajenge/dadenge savenge čhave džana ki škola jal mukhle i škola, a aver pučipaski lista si e sikavnenge thaj edukatorenge ande škole savende džan e čhave katar i khedin ando fokus o rodljaripasko. Ke trin tereneske lokaciye sa ko sa si pučljarde 60 manuša: 50 Rroma thaj 10 sikavne thaj edukatorura. O rodljaripe si kerdo ko principio e anonimipasko e pučle manušengo.

Arakhina: E Rezultatiya e rodljaripaske si sikavde ande nekobor tematikane kotora: generalnikane evidentura, sikljovipe, poze e sikljovipaske thaj o džanlipe e sikljovipaske paše pučle manuša katar i rromani populaciya, thaj godova ulavde e poze pala sikljovipe thaj džanipe e sikljovipasko ki rromani populaciya katar i perspektiva e sikavnengi thaj edukatorengi.

Generalnikane evidentura: Katar 50 Rroma save so lele than ando rodljaripe, pučle si 20 murša thaj 30 džuvlja save si averikane phuripaske periodende (25-65) ande trin khedina. Džipherdo si pučle thaj 10 prezententura e sikljovipaske instituciyengo.

Sikljovipe: O rodljaripe maškar e pherde beršenge Rromengo sikavdja so tikno gendo lendar save so džan dureder ki škola pali agordi škola, a baro numero lendar si thaj so mukhen i škola kana si ando proces o školuipasko jal palo agordipe e fundavne školako.

Sikljovipaski struktura e pučle manušengi katar i rromani populaciya

Digro e sikljovipasko	M	DŽ	Sa o djindo e pučle manušengo
Fakulteto	1	0	1
Maškarutni škola	3	2	5
Fundavni škola	10	7	17
Bipherdo sikljovipe	2	2	4
Biškolako	4	19	23
Sa	20	30	50

E evidentura e sikljovipaske e pučle manušengo save so si akana daja/dada e čhavenge save so anen deciziya pala sikljovipe godole čhavengo sikavel jekh baro ververipa ando sikljovipe e muršengo thaj e džuvljengo. Sa 23 katar 50 pučle manuša si biškolako, so sikavel phare trujalipa pala sikljovipa olenge čhavengo ando dikhipe savo si o dendo dumo ando sikljovipe.

E poze e pučle manušengo Rromengo pala sikljovipe: E džovapura save sas dende katar e pučle save si katar i rromani populaciya sikaven so baro gendo lendar gindinel so o sikljovipe e čhavengo si bare džanlipastar, thaj godova palo agordipe e fundavne školako. Šaj te ovel dikhlo thaj o dendo dumo e khedinako, te dikhjam sa e vačardi pa katar e pučle manuša so von ničale len bilovenge lila thaj priboro

pala škola. Bizo kodo dendo dumo buteder lendar gindinel so našti te džan dureder e čhave e školasa.

- 48 pučle manuša vačarde so si lenge but bare džanlipastar so lenge čhave džan ki škola, a duj lendar vačarde so si „lenge sajekh“;
- 48 pučle manuša gindinen so si bare džanlipastar lenge čhave te džan dureder e školasa thaj palo agordipe e maškarutne školako;
- 34 pučle manuša zurarde so na ka šaj te oven ko šajipe te bičhalen peske čhaven andi škola bizo dendo dumo savo so len katar e bilovenge lila thaj školako priboro;
- 43 daja/dada dende džovapi so si lenge bare džanlipastar o sikljovipe thaj e muršane thaj e džuvljane čhavengo. Efta lendar vačarde so si lenge barder džanlipastar o sikljovipe e muršane čhavengo, a varesave lendar vačarde so si ko pučipe i tradiciya e džuvljane čhave bašo cikneberšengo prandipe te na džan dureder e sikljovipasa.
- 24 pučle manuša vačarde so ničale džan ande školake bešina paše daja/dada, a 17 džan „varesavo drom“ thaj 9 na džan ke školake bešina paše daja/dada;
- 34 pučle manuša gindinen so dende dumeske ando sikljovipe majanglal pučen len, a 7 e amalen katar o klaso. Thaj 9 pučle manuša vačarde so lenge čhave naj len kastar te roden dendo dumo godoleske so savore khere si biškolake manuša.
- Sa 23 pučle manuša save so vačarde so si biškolako vačarde so te šaj te aven ki škola te ule lenge organizisarde bilovenge drabaripa thaj xramosaripa;
- 40 pučle manuša vačarde so lenge čhave xošinen sigurnipe andi škola thaj dži kodo momento na sas len problemura, a 8 lendar vačarde do lenge čhave katar vaxt ko vaxt isi len bilače momentura godoleske so si katar i rromani populaciya. Duj e pučle manušendar vačarde so lenge čhave naj sigurna andi škola katar kodola sebebura;
- 39 pučle manuša vačarde so o resipe e sikavnengo andi škola si jekh sar thaj e aver čhavengo.

Poze e sikavnengo pala sikljovipe e Rromengo: Te šaj te ovel ćerdi komparaciya e evidentongi thaj lejpe informaciya avrial e rromane populacijatar, pučle si thaj 10 sikavne katar e škole savende džan e rromane čhave.

- Sa e pučle sikavne vačarde so si lenge bare džanlipastar o sikljovipe e rromane čhavengo;
- Nijekh katar e sikavne na vakerda so e daja/dada aven ničale ke školake bešina, a 3 vačarde so e daja/dada na aven nijekh var thaj si len biinteresuipe jal aver sebepo godoleske so na aven thaj 7 vačarde so aven varesavo drom (*e evidentura sikaven o ververipe maškar o vačaripe e Rromengo thaj e sikavnengo*).
- E sikavne majbut gindinen so e rromane čhave vašo dendo dumo ko sikljovipe šaj te roden dendo dumo katar e amala jal nijekhe personake, godoleske so lenge daja/dada si biškolake, a e amala ando klaso ćeren lenge diskriminaciya. Sade jekh sikavno gindinel so e daja/dada šaj te den dumo e čhvenge ando sikljovipe;
- Katar o 10 pučle sikavne, 6 gindinel so o tretmano e sikljovipaske kadrosko si jekh thaj e rromane čhvenge thaj e aver čhvenge, a 4 vačarde so godova naj jekh tretmano;
- 3 pučle sikavne paćan so e rromane čhave si sigurno andi škola, a 6 so si len „tikneder sigurnipe“ thaj 1 sikavno phenel so e čhave naj sigurna andi škola;
- 9 sikavne gidninen so e finansiyake pharipa na den te ovel o sikljovipe e rromane čhavengo thaj von gindinen so ka len than ki akciya savasa ka den dumo te ovel ćhinavdo godova problemo kana si e rromane čhave ko pučipe. Sa e 10 e pučle sikavnendar vačarde so korkori von ka vazden varesavi humanitarnikani iniciyativa savatar ka oven khedime e finansije pala lengo sikljovipe (egzibiciye, performasura thaj av.)

Dureder zumavipa: E rodljaripasko timo na khuvel pes e pharipanca save so ka ćerel i realizaciya godole rodljaripasko, gindindo so o sebepo godoleske si jekhto ko fakto so leske džene si thaj e manuša katar rromani populaciya. Ke rodljarutne sas pendžardo thaj i dar katar o xoxavipe, thaj so godova but

adhinelas katar o digro e pačavipasko ke pučle manuša, thaj godoleske von kerde adaptiripe e vaxtesko savo so sas realizirime ando intervju.

Rekomendaciye thaj planura: E džene e timoske andi Bijeljina gindinen so o klidi ando naglipe e situacijako palo pučipe e sikljovipasko e Rromengo si **bući e dajenca/dadencia**. Ando si phandlo alav so e aktivipa ko baripe e digrosko e sikljovipasko e Rromengo majbut si fokusirime ke čhave, a buteder projektura na dikhen te čeren inkluziya e dajengo/dadengo savengi rola ando sikljovipe e čhavengo si klidardi.

- Isi rekomendaciya te ovel dureder komparativnikani bući ko vazdipe e minsako e dajengi/dadengi pala baro džanlipe e sikljovipasko lenge čhavengo thaj ko barederipe lenge kapacitetongo thaj džanipasko te šaj te oven ki situaciya te den kvalitetnikano dendo dumo e čhavenge save so džan ki škola. E aktivipa trubul te oven kerde ando jekhajekhipa e sikljovipaske instituciyenca.
- Rekomendaciya si thaj i prezentaciya e rezultatongo e rodljaripasko ande kupatnja kote so sas kerdo.

Zurarde planura e LYRA grupako andi Bijeljina:

- Bući e dajenca/dadencia ki tema e obligativnikane dajipasko/dadipasko;
- Zurardipa e kapacitetongo e dajengo/dadengo e organiziripasa e iráčutne školengo pala lengo sikljovipe;
- Jekhethani bući e sikljovipaske instituciyengo thaj e sikljovipaske personalesa andi resarin e aktivnikane inkluziyako e dajengo/dadengo thaj e čhavengo katar o nič e rromane populacijako ando ničalo sikljovipe.

MOSTAR

Anav e rodljaripasko: „Keripe e socijalnikane kartako e socijalnikane phagerde grupengo ke rromane kupatnja Karašerbeš thaj Novo Naselje“

Periodo: O rodljaripe si kerdo ando periodo septembar - novembar 2013 berš

Angluno alav: Andi prepaciyaki faza e rodljaripasko zurardo si so varesave instituciye save so čeren bući e socijalnikane majčorore kategoriyenca katar e džuvdutne naj len but evidentura paši socijalnikani piktura e ulavde kupatnjengo. Andi si godoleske deciziya o rodljaripe te del fokusko ko leipe e generalnikane evidentonge paši kupatni, socio-demografikane evidentura, sikljovipaski struktura e džuvdunengi, ekonomikano statuso e kheripasko, sastipe thaj socijalnikano deipe dumo e kheripaske ande mostareske thana Karašerbeš thaj Novo Naselje. I resarin si te ovel dendo ko dikhipa e čakutne trubutnipa e kheripnaske ande kodola kupatnja thaj barjovipe e akciyake planurengo pala lengo činavdipe.

Resipe: E džene e grupake kerde kreiripe e pučipaske listosko saveske pučipa si phandle e segmentonca e džuvdipaske andi khedin ande duj mostareske kupatnja. Te ulo dikhlo so i praktika ko keripe bući e socijalnikane kartengo si legarutne ando kheripa thaj dena evidentura pala kheripe, peske thaj e aver dženenenge ko kheripe, na sas šajipe te ovel čerdi provjera e validnipasko ke lenge dende džovapia.

Arakhina: E rezultatura e rodljaripaske si sikavde pale avinde tematikane kotora: generalnikane evidentura, sikljovipaski struktura e džuvdunengo, ekonomikano statuso, sastipe thaj socijalnikano arakhipe.

Generalnikane evidentura: Andi kupatni Karašerbeš dživdinen sa 70 rroma (44 murša thaj 26 džuvlja), a ando Novo Naselje isi 60 rromane džuvdutne (29 murša thaj 31 džuvlja).

Andi kupatni Karašerbeš si identifikuime 24 kheripa, a ando majbaro gendo si katar 3 džene (6 familiye si bibučako) thaj 12 kheripa ando Novo Naselje, savende majbaro gendo si 6 džene (jekh kheripe si bi čhavengo). E evidentura pala djindo e dženegro jekhe kheripaste si but var ververikane, a disave čipotende si thaj e džene save so kerde peske migraciya, thaj na sas šajipe te ovel kerdo o procentipe e dženegro jekhe kheripaste.

Ande sa e 24 anketirime kheripande ande solduj kupatnja, e pučle vaçarde so sa e džene si xramosarde ande **matikane lila e bijame manušengo** thaj sa isi len **dendo than e bešipasko** ando Mostaro. E **thana e bijanipaske** e legarutnenge e kheripaske sikaven baro ververipe maškar e Rroma save so džuvdinen ande kodola mostareske kupatnja:

- Andi kupatni Karašerbeš majbaro gendo si e manušengo save si bijande ando Mostar (10), ki Kosova 5 thaj andi Crna Gora 2 pučle kheripa, a 7 lendar na džanen jal pale na den informacije pala than e bijandipasko.
- Ando Novo Naselje, 2 legarutne e kheripasko si bijande ando Mostar, a pobuter lendar avel katar e aver forura thaj thana andi Bosna thaj Hercegovina.

Sa e džuvdutne ando Novo Naselje džuvdinen ande **khereske jekhina** save so si isipe e komunako. Ando Karašerbeš 15 kheripa isi len kher ando savo džuvdinen, trin džuvdinen ande kontejnerura save so si isipe e komunako, 2 si ando džuvdipe avere kheripsate thaj jekh kheripe džuvdinel ando bilegalno kerdo kher. But e manušendar ande solduj kupatnja gindinen so džuvdinen ande thana save so si uvjetno bašo džuvdipe, thaj i procentikani kvadratura si 50 metrura.

Sikljovipe: O pučipe e sikljovipaske strukturako e legarutnengo e kheripasko ande solduj kupatnja sikavela kaj si jekh gendo godolengo saven naj fundavni škola (8), agorde nekobor klasura katar fundavni škola (9), agorde fundavne školasa (7) thaj agorde maškarutne školasa (10). Thaj nijekh e legarutnendar e kheripasko naj le agordi uči škola jal fakulteto. Si rodljardo thaj o sikljovipe e avere džzenengo ando kheripa ande solduj kupatnja (sa si 25 save so si cikneberšenge pala sikljovipe). Šaj te oven dikhle e averipa ando digro e sikljovipasko andi kupatni Karašerbeš (kote si registririme bareder djindo e džzenengo ando kheripe ando sistemo e sikljovipasko) thaj ando Nevo Naselje.

Sikljovipaski struktura					
Digro sikljovipasko	Legarutno e kheripasko		Aver džene ando kheripe		Sa gendo
	Karašerbeš	Novo Naselje	Karašerbeš	Novo Naselje	
Fakulteto	0	0	2	0	2
Maškarutni škola	9	1	18	0	28
Fundavni škola	4	3	10	9	26
Bipherdo sikljovipe	7	2	6	0	15
Bi fundavne školako	3	5	6	15	29
Cikneberšenge čhave paši škola			14	11	25
Džal ki škola jal varesavi forma sikljovipaski/ edukatornikani institucija			17	14	31
Sa	23	11	73	49	156

Ekonomikano statuso: Tikno djindo e pučle manušengo anr duj mostareske kupatnja čeren bući (8 katar 34 pučle), a buteder lendar si len statuso sar bibučarne ando Zavodo pala bućarnipe (20 e pučle manušendar). O procentikano lovengo pokinipe sa e kheripasko si katar 100-500 KM, a 9 kheripa vaçarde kaj naj len nisave pokinipa. E kheripa i egzistencija majbut čeren ke avinde čhania:

- 7 kheripa džuvdinen katar e leipa love katar o sakodiveski bućarni relacija (sa e kheripa si katar i kupatni Karašerbeš);

- 9 kheripa džuvdinen katar o bućiceripe ko ćeren katar vax ko vaxt;
- 14 kheripa džuvdinen katar o khedipe e sekundarnikane surovinengol thaj
- 2 kheripa len love katar o mangipe Devleske thaj aver forme e mangipaske.

Sastipe thaj socijalnikano arakhipe: E ververipa andi situaciya e rromane kheripasko ande duj kupatnja si dikhli thaj ande evidentura pala sastipasko thaj socijalnikano arakhipe. Katar e 23 anketirime kheripa ando Karašerbešu, e legarutne pala 18 lendar vaćarde so sa e džene e kheripaske isi len regularno sastipasko osiguripe, a 5 kheripa vaćarde so sa jal varesave džene ke kheripa naj len regularno sastipasko osiguripe. Ando Nevo Naselje 5 kheripa vaćarde kaj sa e džene e kheripaske isi len regularno sastipasko osiguripe, a 6 kheripa vaćarde so sa jal varesave kheripa naj len regularno sastipasko osiguripe.

So si phandlo e sastipaske situaciya e džene ando kheripe, majbut lendar si bi nasvalipasko. Katar e persone saven isi varesavo nasvalipe, majbut si nasvale katar diyabetes, kardiovaskuparnikane pharipa thaj 6 džene si katar aver forma e hronikane nasvalipastar.

- an 5 kheripa registririme si džene saven isi terminirime digro e invaliditesko.
- E Legarutne katar 18 kheripa vaćarde so ande lenge familiye naj džene saven isi trubutnipa pala sastarnikano dikhjaripe savo so len našti te ovel, a ande 7 kheripa isi džene savenge trubul „generalnikano sistematikano dikhjaripe“ thaj ande 9 familiye notirime si čipote savenge si trubutno „dikhjaripe ko specijalisto“.
- 24 kheripa (katar 27 e čhavenca) vaćarde so nićale ćeren jal kerde vakcinaciya e čhavengi.

Ko pućipe so si phandlo e beneficijenca save so len si lenge dende katar i them, dende si akala džovapia: Buteder katar e pućle kheripa (30 katar 34) vaćarde so naj len nisavo tipo e socijalnikane dende dumesko.

30 kheripa vaćaren so naj len labardo čačipen ko jekh ratako materiyalnikano pokinipe ando 2013.

31 kheripa vaćarde so naj len beneficije ko tikneder pokinipe jal bipokinipe e komunalijengo.

Dureder zumavipa: Fundavne pharipa ando khedipe e evidenturengo katar e džene e rodljaripaske timoske ando Mostar sas o nakhavipe e bipaćavipasko savo so e pućle manuša sikavde kori o rodljaripe, lesko agorutno rodipe thaj o mangipe te resel. Godoleske i grupa anda phanlo alav so anglo kodola rodljaripa trubul i resaripaski grupa detalnike ka pendžarel len e leske agorutne rodipasa, resaripasa thaj e metodenca godole procesosko. Ki funda e najekhajekh evidenturengo ande terminirime poze, e rodljarutne avile dži phandlo alav so varesave pućipa naj ando pherdipe haćarde e varesave dženege katar e kheripa.

Rekomendaciya thaj planura: Ki funda e rezulatongo thaj e lekciyengo save so sas sikle godole rodljaripastar, e džene e timoske phandle alav so bareder djindo e manušendar katar i rromani populaciya naj pendžardo e čačipenencia save so šaj te oven realizirime ande terminirime instituciye. Avere rigatar, e instituciye save so ćeren bući e problematikasa naj len kodobor trubutne evidentura pala kheripa. Godoleske gindinen so godova rodljaripe šaj te ovel laćhi funda pala keripe strategikane planura sar te oven čhinavde e pharipa savenca e kheripa khuven pes.

Ando Mostar isi panda duj bareder rromane khedina, thaj i grupa dela rekomendaciya te ovel dureder bućiceripe e aktivipango ko socijalnikano mapiripe. Te ulo dikhlo so godova proceso si xarno vaxtesko thaj profesionalnikane rodela but, von gindinen so o džipherdo zoralkeripe e rodljarutnengo thaj o materiyalnikano dendo dumo ka ovel dendo katar e foroske instituciyendar.

SARAJEVO

Anav e rodljaripasko: „Socijalnikani inkluziya e terne Rromengi“

Periodo: O rodljaripe si kerdo ando periodo septembar - novembar 2013 berš

Angluno alav: Kori o grupako keripe bući ando starto e bućako e grupe kerde baro djindo e

bahanengo paše teme e rodljaripaske, a ando agor ande soluciya te rodljaren o pharipe e sociyalnikane inkluziyako e terne Rromengo gindindo so kodola evidentura ka den lačheder dikhipe thaj ande aver pharipa savenca khuyen pes e čhave katar i rromani populaciya.

Resipe: O rodljaripa si kerdo palo principio e tereneske anketirime rodljaripasko, kote so e anketarura kori o lafikeripe e pučle manušenca dende pučipa thaj kerde notiripe paše majbare džanlipaske informaciye. Ande thana kathe e pučle manuša dende pesko zurardipe so mangel te čeren alav von sas pučljarde. Ande lokalnikane khedina o rodljaripa sas kerdo ko šov terenske lokaciye thaj pandž sporteske thaj khelipaske klubora jal školake sekciye. Ulavde si kerde e ankete vašo prezententura e klubonge thaj e sekciye thaj paše terne Rroma. Bare džanlipastar paše arakhipa e rodljaripaske si so e sporteske thaj e khelipaske klubora thaj sekciye sas alusarde pali lokaciya savate si gravitaciya katar e majbut džuvdutnenca ando foro Sarajevo savo so si thanardo e manušenca katar i rromani populaciya. Sa e intervjuia sas kerde palo principio - anonimost.

Arakhina: E rezultatura e rodljaripaske sikavde si ande trin tematikane kotora: generalnikane evidentura, socijalizaciya e čhavengi thaj ternengi, thaj rezultatura e rodljaripaske ande klubora thaj sekciye.

Generalnikane evidentura: Ando šov foroske kupatnja si pučle sa 50 terne Roma save so sas katar od 13 dži 20 berš (28 murša thaj 22 džuvlja).

- 40 pučle terne Rroma džuvdinen ande familiye savende isi buteder katar e 5 džene;
- 16 pučle manuša naj xramosarde ande matikane lila, a sebepo godoleske si o biinformiripe jal pale avralphuvako themutnipe;
- 26 naj len sastipasko osiguripe (*e pučle majbut vačaren so o sebepo godoleske si so lenge daja/dada si avralphuvake themutne, a jekh tikno gendo vačarde so o biinformiripe e dajengo/dadengo thaj o mukhipe e školako si sebepura soske naj len sastipasko sikljovipe*);
- 19 pučle manuša ničale džan andi fundavni jal maškarutni škola, 15 lendar naj xramosarde, 14 činade o sikljovipe thaj sade 2 agorde maškarutni škola (*sar so si o gindipe e pučle manušengo, fundavne sebepura pala fakto so buteder katar e ekvaš e pučle manušendar na xramosarde jal činavde o sikljovipe si i phari materiyalnikani situaciya thaj o najipe e identifikacijake dokumentura. Terminirime gendo lendar vačarde i diskriminaciya thaj i buči ki vulica sar sebepo soske na džan ki škola*)⁵;
- 34 pučle manuša džanen te drabaren thaj xramosaren, 11 džanen pasivnikane te drabaren thaj xramosaren, a 5 si bidžanipasko;
- 30 ipučle manuša vačarde kaj mangel te džan ki škola;
- 27 pučle manuša vačarde so lenge daja/dada naj ando šajipe te den len dumo školake;
- 15 pučle manuša na gindinen so i škola si bare džanlipastar.

Socijalizaciya čhavengi thaj ternengi: E rodljarutne ando Sarajevo vazdinde but indikatorura paši digra e socijalizacijaki thaj e sociyalnikane inkluziyaki e čhavengi thaj e terne Rromengi. E pučle manušenge si dende e pučipa so si phandle e amalipasa e čhavenca save si ande lenge berša thaj e thana kathe von majbut džan kana isi len tromalo vaxt, dženiye ene klubora jal sekciye thaj pala generalnikano informiripe ando tromale aktivipa.

- Buteder e pučle manušendar vakerda so isi len amala ando lengo trujalipe;
- E pučle manuša majbaro kotor peske vaxtesko nakhen ando centro e forosko jal pale ande peske kupatnja;
- 36 katar e pučle manuša na džana ki školaki sekciya thaj na djele te oven džene ando varesavo klubo, a e daja thaj dada katar e buteder čhave naj ando šajdipe te počinen lenge džeradipe ando varesavo klubo;

⁵ Trubul te ovel vakerdo so naj bareder ververipa vašo evidentura vašo digro e sikljovipasko maškar e čhaja thaj e čhave.

- 23 pučle manuša na džan ke nisave manifestacije ando foro. Kodola so džan ande terminirime manifestacije vačaren so majbut si godova ande utakmice, a ando tikneder gendo ando kino.
- Pobuter e pučle manušendar mangen te ovel len šajipe thaj bilovengo dženardipe ande klubura thaj te ovel len karte pala kino thaj teatro.

Sikljovipaski struktura e pučle manušengi			
O digro e sikljovipasko	M	DŽ	Sa pučle manuša
Agordi maškarutni škola	0	2	2
Džal ničale ki škola	10	9	19
Bixramosarde čhave	9	6	15
Čhinavdo fundavno sikljovipe	8	6	14
Sa	27	23	50

Rodljaripa ande klubora thaj e sekcije: E rezultatura e rodljaripaske savo si kerdo e prezententonca katar e 5 khelipaske thaj sporteske klubora, thaj e školake sekcije ke ververikane lokacije ando Sarajevo sikavela o avindo ko teksto:

- Nijekh katar kodola institucije na dela bući e ternenge katar o rromano nacionalnipe ando vastaripe, sar trenero/i, sikavno/i jal tehnikano personalo;
- Sade ande jekhe školate e rromane čhave na len than andi bući e sekcijengi, sa e aver vačaren so maškar e čhave savenca čeren bući isi thaj rromane čhave;
- Buteder e pučle manušendar vačarde so isi terminirime lokharipa ko xramosaripe e rromane čhavengo (bilovengo dženardipe thaj/jal oprema, bilovenge lila thaj školako priboro). Jekh škola čerel sa te šaj te xramosarel e čhaven saven naj matikano lil bijandipasko thaj jekhutno matikano gendo, a lengo personalo dela dendo dumo e dajenge/dadenge thaj e čhavenge te den e trubutne dokumentura ando jekhethano bućiceripe e autorizirime ministaripasa;
- E Klubora na čeren jekhethani bući e lokalnikane khedinasa ando resipe e inkluziyako e rromane čhavengo ande lenge aktivipa, a škole čeren bući e biradžikane sektora;
- E rodljarutne majbut zurarde so e daja/dada katar i rromani populacija majbut si intesirime paši inkluziya e čhavengo ande lenge aktivipa;
- Pobuter e rodljarutnengo gindinen so lenge institucije den pestar sa te šaj te den dumo e rromane čhavenge te ovel len inkluziya ande lenge aktivipa. Savore sikavde thaj mangipe te len than ande projektura saven isi resaripe aktivnikano leipe than e rromane čhavengo thaj e ternengo ando amalipasko dživdipe e khedinako.

Dureder zumavipa: E džene e grupengo save so kerde o rodljaripe ko reono e Sarajevosko na arakhle pes e bare dureder zumavipanca save so negativnikane ka den asari ki lengi bući. Trujal 20 pučle manuša na mangle te len than thaj sikavde bipačavipe.

Rekomendacije thaj planura: Ki funda e arakhipango e rodljaripasko, phandlo si so baro djindo e rromane čhavengo na len than ando amalipasko dživdipe ando foro thaj isi but than pala lačharipe e situacijako. Sas thaj sikavdo so buteder e dajendar/dadendar naj ando šajipe jal si biinteresirime te čerel inkluziya e čhavengi ande buteder saikerina save so isi paše dži lende. Ko agor si phandlo so uzal godova so naj formalnikane pharipa paši inkluziya e rromane čhavengi ande klubora jal školake sekcije, kodola institucije aktivnikane na čeren bući te den kuražo e čhavenge te len than.

I LYRA grupa ando Sarajevo čerel plano tedel fokuso ke peske aktivipa ando avutnipe ki bući e dajenca/dadenga e rromane čhavengi te šaj te barjarel i minsas thaj te čeren animacija te del dendo dumo ki inkluziya lenge čhavenge ande ververikane amalipaske aktivipa.

TUZLA

Anav e rodljaripasko: „Rodljaripe e diskriminacijako e rromane populacijako kori ranika: informiripe, migraciya, bućiceripe thaj sastipe“

Periodo: O rodljaripe si kerdo ando periodo septembar - novembar 2013 berš.

Angluno alav: E džene katar i buhleder LYRA grupa andi Tuzla jekhe thane kerde debata paše bahanura e temake e rodljaripaski thaj avile dži phandlo alav so savorengenge lenge si barabarutni i diskriminaciya kori rromani populaciya. Palo godova si zurardi i ranik e rodljaripaski, grupa savi so anda deciziya te ovel rodljardi kodoja čipota ando konteksto e informiripaski, migracijako, bućiceripe thaj sastipe.

Resipe: O rodljaripe si kerdo palo principio e tereneske anketikane rodljaripasko, kathe so e anketara e komunikacijasa kerde pućipa thaj notirinde majbare džanlipaske informaciye. O proceso sas baro ando vaxt, numaj thaj denda šajipe te ovel ćerdi jekh aver atmosfera thaj sas lele detalnikane thaj putarde džovapia. Sa e ankete sas anonimno. E pućle manuša sas katar rromani populaciya ke trin tereneske lokaciye thaj e prezententura katar e štar instituciye (Fundavni škola „Kreka“, Pedagogikano zavodo katar o Tuzlako kantono, o khedipe „Zemlja djece“ thaj o Kher e sastipasko).

Arakhina: E rezultatura thaj e rodljaripa sas sikavde katar e tematikane ranika: generalnikane evidentura, sikljovipe, diskriminaciya, bućiceripe, migraciya, informiipe thaj resipe ke servisura katar e sastipaske arakhipa.

Generalnikane evidentura: Ando rodljaripe lele than 71 pućle manuša, savendar 67 sas katar rromani populaciya thaj 4 prezententura e instituciyendar save sas ververikane beršeske phuripasa (19-53 berš). Maškar e Rroma pućle manuša sas 33 murša thaj 34 džuvlja.

Sikljovipe: Maškar e pućle Rroma naj kodola save so ande deciziya bašo dureder džaipe e školako pali maškarutni škola, a baro gendo si thaj godolengo save so mukhen i škola bi agoredipasko jal kana agorel i fundavni škola.

Sikljovipaski struktura e pućle manušengi katar i rromani populaciya

Digro e sikljovipasko	M	DŽ	Sa pućle manuša
Fakulteto	0	0	0
Maškarutni škola	14	10	24
Fundavni škola	12	14	26
Bipherdo sikljovipe	5	6	11
Biškolako	2	4	6
Sa	33	34	67

E pućljarde prezententura e instituciyenge gindinen so o klido e sikljovipasko e rromane čhavengo si ando bućiceripe e dajenca/dadenca, gindindo so kori lende si trubutno te oven vazdime o principio e obligacijake dajipasko/dadipasko thaj averdipe e minsako pala baro džanlipe e sikljovipasko.

Diskriminaciya: Katar e 67 pućle manuša Rroma, 45 lendar džanen so si diskriminaciya, a 22 manuša na sas pendžarde godole terminosa.

- 36 manuša vaćarde so na sas viktimura diskriminacijake;
- 31 manuša zurarde so sas viktimura diskriminacike, majbut katar rig e policiyake, komšijengo, centrura pala socijalno bućiceripe, školake, ki vulica thaj ando rodipe e bućako.
- 21 manuša sas len konflikto e bilaće zorake relacijengo, a dendo dumo rodinde ande biradžikane organizaciye.

Sar so gindinen e pućle manuša majbut e sebebura e diskriminacijake e Rromengo si o bibućarnipe, nanipe e sikljovipasko, čororipa thaj bićhinavde kheripaske pućipa. E pućle manuša o šajipe e tiknjaripasko e diskriminacijako dikehn ando arakhipe bući, formalnikano thaj biformalnikano sikljovipe. Bare

džanlipastar si te ovel vakerdo so o afirmativnikano dendo dumo e mediengo si pendžardo sar jekh katar e čhania te ovel tiknjardi i diskriminacija kori rromani populacija.

I analiza e dende vačardipasko e prententurengo katar e institucije sikaven so von dikhen so e Rroma naj diskriminirime ando zakonipe thaj andi praktika, „*godoleske so von gindinen so isi len trujal 90% peske čačipenengo*“. Jekh bučarno katar jekh fundavni škola vakerda so e „*Rroma si korkori peske došale godoleske so aven andi kodoja situacija paši peski poza e džuvdipaske thaj themako, kote so korkori pes diskriminen*.“

Bučićeripe: Katar 67 pučle manuša sade jekh manuš si ki bući, a von 13 si ko kalo.

- 53 manuša na kerde nijekhvar bući. Gindinen so e fundavne pharipa ando bučićeripe si o bipherdo sikljovipe thaj i bući ko kalo;
- Pobuter e pučle manušendar gindinel so o bibučarnipe na khuvela e Rromen, numaj so godova generalnikano pharipe sa e manušengo katar i BiH;
- E pučle manuša majbut naj pendžarde e bučasa e organizacijake jal institucijake save so čeren bučićeripe e Rromengo. Nijekh e pučle manušendar na vakerda o Zavodo pala bučarnipe sar institucija savi so ka šaj te del dumo lenge ko keripe.

E prezententura e instituciyenge gindinen so e Rroma naj diskriminirime ando proceso e bučarnipasko, numaj ande varesave čipote thaj isi len privilegija godoleske so lendar na ovela rodime pherdipe e majciknekriteriumengo sar averendar so ovel rodime. Uzal godova gidninen so o fundavno pharipe e bučarnipasko e Rromengo si lengo bipherdo digri e sikljovipasko.

Migracija: Majbaro djindo e pučle Rromengo, von 59, vakerda pesko mangipe te mukhen i Bosna thaj hercegovina gindindo so ande aver europake thema sar so si Germaniya, Švedia, Švajcaria, Franciya, Belgiya, Hungariya thaj Norveška šaj te len statuso sar azilantura thaj godolesa te len lačheder šartura pala dživdipe. E prezententura e instituciyenge gindinen so thaj aver manuša katar e forura, a na sade e Rroma, mangan te mukhen i phuv majbut te šaj te aven dži lačheder finansiyaki situacija.

Informiripe: Si thaj jekh o djindo e pučle manušengo save so si pendžarde peske čačipenca thaj e institucije save so len dena dumo andi lengi afirmacija, sar thaj kodola saven naj džanipe. But lendar (45) djele varesave tiposko edukacijako ki tema savi so anel realiziripe e čačipango.

- Buteder e pučle manušengo vačarde so i Komuna thaj o Centro pala socijalnikano bučićeripe sar institucije save so šaj te den len dumo.
- E pučle manuša peske čačipanca majbut informirinen prekal e biradžikane organizacije thaj e mediye.
- O gindipe e bute manušengo si kaj naj kodobor pendžarde peske čačipanca.

E prezententura ke institucije majbut gindinen so e rroma naj len kodobor šanse te oven informirime paše peske čačipa, a dži lende si o problemo sar te resen dži kodola šajipa.

Resipe dži e servisura ko sastipasko arakhipe: But manuša isi len sastipasko osiguripe thaj si lače informiripasa thaj pendžarkerde e čačipanca ko bilovengo dikhljaripe. Katar e 67 pučle manuša 44 manuša si kodola so len e servisura e sastipaske instituciyengo ko bilovengo dikhljaripe, a 23 pučle manuša nijekhvar na lelja kodola servisura. E pučle manuša vačarde so ande sastipaske institucije na sas len eksperiyenca e diskriminatornikane relacijenca katar e manuša save čeren bući godole instituciyende, numaj so thaj dureder isi prejudiciye paše Rroma. Sa e pučle manuša save so si katar e institucije gindinen so andi lengi khedin e Rromenge si dendo resipe dži e servisura katar o sastipasko arakhipe thaj so naj diskriminacija.

Dureder zumavipa: O rodljaripasko timo sas le dikhipe so šaj te čerel bući e dureder zumavipanca thaj e averčerdipasa e planosko kana godova ka roden e situacije ando tereno. Ando tikneder djindo e čipotengo e persone na mangle te len than ando rodljaripe godoleske so na sas len pačavipe.

Rekomendacije thaj planura: Ke fundavne arakhina e rodljaripasko gindinas so si trubutno so majbut te ovel realizacija ke akanutne strategikane planura pala arakhipe solucija e pharipange e Rromengo ko nivelu e Kantonesko te šaj lengi situacija te ovel lačheder. Uzal godova, o rodljaripasko timo gindinel so si trubutno te sikavel e rezultatura e rodljaripaske ande khedina thaj institucije kathe si kerde.

O plano e grupako si dureder te ćerel fokuso ko obligacyako dajipe/dadipe, gindindo so i bući e dajenca/dadencia si trubutni te šaj te ovel osigurime so bareder djindo e rromane ćhavengo save so džan ki škola thaj agorćerel i škola, thaj godolesa te ovel ćhinavdo lengo keripe bući ki vulica.

PHANDLE ALAVA

Jekhethane arakhina

Ande rodjaripa save so sas kerde andi Banja Luka, Bijeljina, Mostar, Sarajevo thaj Tuzla si pučle **263 manuša** save si katar i rromani populaciya thaj 19 save so si prezententura katar ververikane instituciye katar sa e phuripaske grupe thaj jekhethane leipasa than thaj e muršengo thaj e džuvljane pučle manušengo. Komparativnikane analizasa katar e khedime thaj kerde evidentura šaj te oven ikalde kadala phandle alava:

- **E Rroma ande khedina savende si kerde e rodjaripa dživdinen ande phare ekonomikane šartura.** Isi tikno gedno lendar saven isi savaxtuno bućatnipe, a buteder lendar parvaren peske familijen keripasa bući ko kalo, e khedipasa e sekundarnikane sirovinengo jal e bućasa ki vulica.
- **But Rroma naj len sastipasko osiguripe,** thaj uzal kdoova so si trubutno te ovel vakerdo so e evidentura pala socijalno arakhipe si ververikane katar i khedin ki khedin. Isi amen misal katar e duj kupatnja ando Mostar savende pobuter džene e rromane kheripnaske isi len sastipasko osiguripe.
- Andi BiH, **but xari Rroma isi len agordo fakulteto.**
- **Buteder e Rromendar mukhen i škola kana si ando fundavno sikljovipe jal palo agordo fundavno sikljovipe.** Jekh katar e majbare faktorura paše daja/dada save so bićhalen e čhaven ande škole si o dendo dumo ke bilovenge lila thaj školako priboro.
- **E Rroma naj ando baro gendo pendžarde peske čačipanca** jal pale e bućasa e instituciyenge ando lengo trujalipe savo so del len dumo ando afirmiripe lenge
- **E čhave thaj e terne Rroma naj but lele sar rromane khedina andi inkluziya ando themako džuvdipe.**

Diskriminaciya

Jekh katar e majinteresno arakhina katar e kerde rodjaripa si phandli e čhanesa savesa e Rroma haćaren o termino jal dikhen ki čipota e diskriminacijako.

- Nijekh katar e pučle manuša katar i rromani populaciya peske situacijake direktikane na došarel e aver nacionalnikane grupa, politikane partiya, e komunake radža jal thema.
- O rodjaripe, a majbut godova so si kerdo andi Banja Luka, sikaven so **buteder e Rromendar na haćarel o termino diskriminaciya,** thaj godoleske na džanel te pendžarel i situaciya andi save si leske jal lake čačipena xarnjarde paši diskriminaciya.
- Majbaro djindo e pučle manušengo Rromengo gindinel so majbaro lengo pharipe si i phari finansiyaki situaciya jal šartura dživdipaske, a i diskriminaciya na phanden e sebpurenca save so anen lenge kodoja phari situaciya.
- I diskriminaciya si thaj maškar e Rroma. E čhaja but xari džana ki škola godoleske so katar cikneberša oven prandime, a andi jekh khedin o nepotizmo andre ke rromane organizaciye si vakerdo sar baro problemo savenca e Rroma khuyen pes.
- E prezententura e instituciyengo gidninen so e rroma naj diskriminirime anglo zakono, resipe dži o škole thaj sastipaske servisura. Paši bilači situaciya e Rromengi vaćaren so majbut si došale e Rroma thaj lengi tradiciya, thaj biinteresipe lengo.

- Thaj kana isi čipote savende e instituciye sikaven mangipe te ovel bareder inkluziya e rromane populacijako, naj planura lenge prezententura te aven dži kontakto e khedinasa ando resipe e proaktivnikane bućikeripasa.

Sikljovipe

Sa e rodljaripa sikaven godoleste so o sikljovipe si jekh katar e prioritetnikane pućipa savenca trubul te ovel ćerdi bući te šaj te ovel anglipe e džuvdipasko e rromane populacijako andi Bosna thaj Hercegovina. **Bući e dajenca/dadencia sar klidarde thaj bare džanlipaski.** Sa e grupe phandle alav so e pharipa save so resen dži osiguripe e bareder digrosko e sikljovipasko e Rromengo trubul majanlal te oven fokusosa ke daja/dada:

- Trubul te ovel ćerdi bući ko vazdipe e minsako e dajengo/dadengo pala baripe e sikljovipasko thaj palo agordi fundavni thaj maškarutni škola;
- Kana si dikhlo so bareder djindo e dajengo/dadengo si biškolako, trubul te ovel ćerdi bući ko sikavdipe lengo pala baro džanlipe e sikljovipasko, a godolesa thaj te ovel dendo lenge šajdipa te sikljov škola (iraćake škole jal bućarne sikljovipa).

Dendo dumo e khedipasko sar tipo e **bilovengo lilengo deipa thaj školako priboro** si baro faktoro ando baripe e gendosko e rromane čhavengo save so ka džan ki škola thaj ka ćeren inkluziya ando sistemo e sikljovipasko.

Sikljovipe e čhajengo si ulavdo thaj baro pućipe savo so trubul te ovel dureder rodljardo. Isi gindipa so e rromane čhaja si andi bilaćheder situaciya katar e čhave godoleske so von si biškolako ando baro gendo thaj si ikalde e sikljovipastar godoleske so ke cikneberša oven prandime jal ćeren bući ki vulica. Numaj, ando jekh kerdo rodljaripa (Bijeljina) vaćarde si e evidentura save so na našti te den argumentirimo phandlo alav savo si fundirime ke faktura, numa putarel pućipa save so trubul dureder te oven rodljarde:

Ovela alav, ko rodljaripa e pućle dajengo/dadengo pala baro džanlipe so dena e sikljovipasko lengo čhavengo. Katar sa e daja/dada, 23 si biškolako: 19 džuvlja thaj 4 murša. Ko jekh vaxt, but lendar si pućle manuša save so paćan so o sikljovipe si bare džanlipasa lengo čhavenge thaj vaćarde so na ćeren ververipe maškar e čhave si murša jal džuvlja. E evidentura save so den funda thaj trubutne si dureder te oven rodljarde si isi jal na bareder biškolupe maškar e džuvljane čhave jal muršane thaj si von rezultato katar i poloski diskriminaciya jal si generalnikano bihaćaripe e bare džanlipasko e sikljovipasko katar e dajengi/dadengi rig. Thaj uzal godova so isi poloski diskriminaciya, majpaćavipaske si so **e dajaldada save so dikhen o baro džanlipe e sikljovipasko na ćeren jal xarider ćeren ververipe maškar e čhaja thaj e murša sar čhave.** Von save na gindinen so o sikljovipe si pala laćheder džuvdipe lengo čhavenge thaj jekhajekh ćeren diskriminaciya thaj e čhajenge thaj e muršenge. E čhaja ande cikneberša prandinen pes thaj godolesa pheren peski obligaciya, a e muršane čhave bićhalen ande fundavne škole saven so von sig mukhen pala keripe bući ki vulica, khedipe e sekundarnikane sirovinengo thaj av. Te uli kodoja teza čakikani, godova šaj te ovel bare džanlipasko evidentno ando planiripe e avutne aktivipango so si phanlo e LYRA projektosa.

Resipa

- Kana sas kerdo o participativnikano akcijako rodljaripe dikhle si but resipa, savendar si trubutno te ulavas trin ulavde thaj bare džanlipaske pala resipe e agorutne resaripasko ko LYRA projekto:
- Leipe than thaj klidardi rola savi so e terne Rroma isi len ande sa e aktivipa, phandindo kothe thaj kadala rodljaripa. Godole čhanesa, e terne rromane liderura oven aktivnikane participantura ande aktivipa saven agorutno resipe isi len te ovel laćho kerdo o džuvdipe lengo narodosko

(selisko) thaj godova ande sa e faze, katar o zurardipa e čačutne prioriternikane pharipango dži o terminiripe e tipongo e aktivipango savenca sa e pharipa ka oven tiknjarde jal činavde.

- Sa e planirime aktivipa e rodljaripaske si kerde planosa, a e alusarde thaj e trenirime terne liderura lele i obligaciya pala sasto proceso.
- E rodljaripasa si zurarde varesave pharipa save so si kodobor maškar lende ando khedipe thaj ande rromane khedina thaj butvar na ovena percepirime sar problemura katar i rig e lokalnikane khedipastar thaj korkori e Rromendar, a panda poxari lenca varekon čerel bući (misal: i bući e dajenca/dadencia).

Sikle lekciye

Katar i eksperiyenca so si čerdi e rodljaripasa ande pandž khedina andi Bosna thaj Hercegovina thaj andi preparaciya e nacionalnikane raportoski sikle si e avutne lekciye:

Preparaciya voj si katar o baro džanlipe pala proceso. O jekhajekhipe e metodologiyako, bući e pučjaripaske listonde, terminiripe e fokusongo thaj o kapaciteto kobor šaj te ovel ververipe kana si e šartura ando tereno averikane si e kriteriumiya save so trubul te oven dikhle te šaj o proceso e čerdipaske e evidenturengo te ovel baxtagoralo.

Participiripe thaj preparaciya e khedinako si andi bari mjera lokho aktivipa e grupako. E rodljaripaske timura si andi preparaciya e rodljaripaske thaj po sa sikaven e dženen e trubutnipasa thaj e resipasa e rodljaripaske thaj von den bareder digri ando pačavipe savo so palo godova den len e pučle manuša.

Čerdipe mukhli atmosfera andi savi o anketiripe si kerdo sar amalikani komunikaciya sa e rodljarutnege si katar o baro džanlipe te oven putarde thaj detalnikane džovapura.

Dureder zumavipa

Pobuter rodljarutne jekhtovar kerde bući po rodljaripa, a ulavde godova so rodel terenesko bućiceripe. Lenge sas majbaro dureder zumavipa saveste dende lačo džovapi. Katar e aver, jekhutno dureder zumavipa savo so trubul te ovel vakerdo si o djindo e pučle manušengo katar i rromani populaciya savi so na manglja te lel than ando rodljaripa gindindo so godole čhanesa ka oven xoxavde.

Asari e rodljaripasko

O asari savo so sas e rodljaripa ke korkori e rodljarutne majbut ovel dikhlo ki lengi bareder motivaciya thaj e neve džanipa save so siklile. E ulavde dženge po timo godova sas jekhto bućarno džanipe saveske sas pokime, a bare džanlipastar trubul te ovel vakerdo si thaj o jekhethano angažmano e terne Rromengo thaj studentongo/volonterengo. O resipe e eksperiyancako thaj o treningo save so nakhle su bare džanlipastar pala lengo durederikano profesionalnikano phirnipe, numaj thaj pala korkoro inicyatvinikano bućiceripe ando dikhipe e vazdipasko e averdipasko ande lenge khedina thaj sa themako anglipe.

Asari e rodljaripasko ki khedin ka ovel dikhlo akana pali faza e projektoski kana ka oven dikhle e rezultatura e aktivipange save so e terne ka len labarindo e arakhina akale rodljaripaske. But baro djindo e pučle manušendar sikavde mangipe te oven informirime pala godova sar ka labaren e khedime evidentura. But manuša save so sas pučle sikavde thaj bipačavipe so o rodljaripe ka ovel le čačutno asari, thaj uzal godova so von lele than leste.

REKOMENDACIYE

E tele xramosarde rekomendaciye si ikalde katar e ulavde rodljaripa thaj katar i preparaciya e nacionalnikane raportoski.

Asari e rodljaripasko ki rromani khedin majbut adhinel katar e aktivipa save so ka oven palo kerdo rodljaripa. Sako grupa denda peske rekomendaciye ando godova raporto, a dureder bućake ovela dendo so isi putarde definiciye ke prioriteura thaj e ranika bućikeripaske. Godolesa so trin grupe si dikhle sar prioriteto thaj sikaven o trubutnipe e bućako e dajenca/dadencia katar e rromane čhave, ka ovel lačhe, džikobor e džene kadale grupatar phanden peski bući po formuliripe e dende vaćardipango thaj planongo paše dureder aktivipa.

Bući ke khedina sas baro segmento godole procesostar, a e rodljarutne kerde baro baxtagor ando dikhipe e nakhavipasko e bipaćavipasko e pućle manušengo po resipe e rodljaripasko. Godola so phandle peski bući thaj e khedina thaj ando proceso e preparacijako e rodljaripssko panda zurarde peski relaciya lenge dženenca, so si but šukar funda paše lenge dureder aktivipa. Sar godole paćavipaste isi thaj ićerdipe, but si bare džanlipastar sa e timura te sikaven e arakhina peske rodljaripasko ande khedina ande save si kerde, numah thaj te sikaven lenge peske avutne planura. Godova kontakto trubul te ovel ikerdo thaj andi sako faza e projektoski.

Kontaktura e instituciyenca paše trubutnipa e rodljaripaske džipherde si sar baro resurso savo e rodljarutne šaj te labaren ando pesko detalnikano bućiceripe.

Zurarde si e pućipa paše dureder rodljaripa, savendar majbut si vakerdo o trubutnipe pala pućljaripe e percepcijako thaj e haćardipasko e diskriminacijako maškar e Rroma. Agorutni resarin e kompletikane projektoski si o tiknjaripe e diskriminacijako, thaj godoleske ovel vare džanlipstar te oven khedime so pobut informaciye pala godova so e Rroma si pendžarde e manušikane čaćipanca generalnikane thaj godolenca save so oven dikhle sar diskriminaciya. Džipherde si trubutno durederikano rodljaripe e motivacijako e dajengi/dadengi thaj e terne Rromengi pala džaipe jal mukhipe e školako. Buteder dikhipe ando lengo gindipa e sikljovipasko si bare džanlipastar pala planiripe e avutne aktivipango thaj maškar e Rroma thaj e prezententura ke autorizirime organura.

DŽIPHERDIPE

Lista e manušengi save so ćerde bući ke participativnikane akcijake rodljaripa

Banja Luka

Dragana Vidljinić
Dijana Lazarević
Nataša Pivašević
Senija Smoljić
Ognjen Tadić
Slađana Milićević

Bijeljina

Almir Hidanović
Fatima Džanić
Damira Alimanović
Milenko Jovanović
Borijana Planinčić
Begzada Beganović

Mostar

Toni Kolar
Luca Aleksić
Martina Glavaš
Sanel Bislimi
Edin Sejđović
Ahmet Sejđović

+Sarajevo

Bešić Medina
Januzi Gazmend
Spasoli Ramiz
Gazija Nermin
Sujoldžić Sanela
Dorović Senad

Tuzla

Admira Biberović
Nehrudin Čikarić
Ramiz Beganović
Denis Mujić
Bahrudina Ramić
Emina Ramić

